

elhárító mozzanat adja vonzerejének nagyobbik részét. Az az ígérete pedig, hogy az erkölcsi választásokból tudományt kreál, számos jelenkori közgazdasági elmélet számára alapul szolgál. Ám a preferenciák összegzése közös mércét igényel, amelyen mérhetőkké válnak. Bentham hasznossággal kapcsolatos elgondolásai valóban kínálnak egy ilyen értékmérőt.

Ám vajon lehetséges-e a morális javakat egyetlen mérce nyelvére lefordítani anélkül, hogy ne veszne el valami e fordítás közben? A haszonelvűséggel kapcsolatos második ellenvetés ezt a kételyt fogalmazza meg. E szerint nem lehet egyetlen mércével mérni valamennyi értéket.

Hogy megértsük ezt az ellenvetést, vegyük szemügyre a haszonelvű logika felhasználását a költség-haszon elemzésben, amely az egyik legáltalánosabban használt döntéshozatali módszer a kormányzati és az üzleti világban. A költség-haszon elemzés ésszerűséget és fegyelmet igyekszik vinni a komplex társadalmi választásokba, oly módon, hogy minden költséget és hasznot pénzben fejez ki – aztán összehasonlítja őket.

A tüdőrák haszna

A Philip Morris dohánygyár nagy üzleti érdekekkel rendelkezik a Cseh Köztársaságban, ahol a dohányzás ma is népszerű és társadalmilag elfogadott. A cseh kormány, miután aggódik a dohányzás következtében magas egészségügyi kiadások miatt, a közelmúltban fontolóra vette a dohánytermékek adójának megemelését. Az adóemelés elhárítandó, a Philip Morris megrendelt egy költség-haszon elemzést a dohányzás hatásáról a cseh költségvetésre. A tanulmány arra a következtetésre jutott, hogy a kormány valójában többet nyer, mint veszít a dohánytermékeken. Az indoklás: bár a dohányosok valóban nagyobb egészségügyi kiadást okoznak a költségvetésnek, amíg élnek, ám, mivel korábban halnak meg, ez jelentős megtakarítást jelent a költségvetés számára az egészségügyi ellátás, az idősgondozás és a lakásgazdálkodás területén. A tanulmány szerint ha a dohányzás „pozitív hozományait” is figyelembe vesszük – ideértve

a jövedéki adót a dohánytermékeken és a dohányosok idő előtti elhalálózásával kapcsolatos megtakarításokat –, a költségvetés tiszta nyeresége évi 147 millió dollár.⁹

Ez a költség-haszon elemzés kommunikációs katasztrófának bizonyult a Philip Morris számára. „A dohánycégek tagadni szokták, hogy a cigaretta embereket öl – írta egy kommentátor. – Most meg egyenesen hencsereg vele.”¹⁰ Egy dohányzásellenes csoport fizetett újsághirdetést tett közzé, amelyen egy hullá látható, lábujján egy 1227 dolláros árcédulával, ami a cseh kormány megtakarítására utalt minden egyes dohányzással kapcsolatos haláleset után. A felháborodással és a közneveléssel szembeállítva a Philip Morris első számú vezetője nyilvánosan bocsánatot kért, mondván, a tanulmány „figyelmelen kívül hagyta az alapvető emberi értékeket, ami teljességgel megengedhetetlen”.¹¹

Lesznek, akik azt mondják, hogy a Philip Morris-est jól szemlélteti a költség-haszon elemzés és az annak alapjául szolgáló haszonelvű gondolkodás morális ostobaságát. A tüdőrák okozta halál bevételi tételként való prezentálása valóban az emberi élet iránti érzéketlen közömbösség jele. A dohányzással kapcsolatos bármely – erkölcsileg is védhető – politikának nem csupán a költségvetési hatásokat kell figyelembe vennie, de a közegészségre és az emberi jólétre gyakorolt hatást is.

Ám a haszonelvű nézetek híve nem vitatná, hogy e szélesebb következményeket is figyelembe kell venni, mint amilyen a fájdalom, a szenvedés, a gyászoló családok, az élet elvesztése. Bentham éppen azért alkotta meg a hasznosság koncepcióját, hogy egyetlen skálán ábrázolja a legkülönbözőbb dolgokat, amelyeket fontosnak tartunk, ideértve az emberi élet értékét is. A benthami nézetek híve számára a fenti eset nem cáfolja, egyszerűen csak rosszul alkalmazza a haszonelvűséget. Egy teljesebb költség-haszon elemzés keretében az erkölcsi számítás része lenne az idő előtt elhalálozás költsége a dohányos és családja számára, és ezeket is szembeállítaná a költségvetés megtakarításaival, amit a dohányos idő előtti elhalálozása eredményez.

Minta példány

Levegő
Ez visszavisz bennünket ahhoz a kérdéshez, hogy vajon lehetséges-e mindent pénzügyi kategóriákban kifejezni. Bizonyos költség-haszon elemzések kísérletet tesznek erre, egészen odáig, hogy az emberi életet is pénzügyi értelemben beárazzák. Nézzünk meg két költség-haszon elemzést, amelyek közfelháborodást váltottak ki, nem azért, mert nem számoltak az emberi élet értékével, hanem éppen azért, mert kalkuláltak vele.

Pl 2 A felrobbanó üzemanyagtartályok

Az 1970-es években a Ford Pinto volt az egyik legnépszerűbb kis kategóriájú személyautó az Egyesült Államokban. Sajnos, üzemanyagtartálya elég könnyen felrobbant, ha egy másik autó hátulról beleütközött. Több mint ötszáz ember halt meg a lángra lobbanó Pintókban, és ennél sokkal többen szenvedtek súlyos égési sérüléseket. Amikor egy megégett áldozat pert indított a Ford Motor Company ellen hibás tervezésre hivatkozva, kiderült, hogy a Ford mérnökei tisztában voltak a veszéllyel, amit az üzemanyagtartály jelentett. Ám a vállalat vezetői, akik elvégeztettek egy költség-haszon elemzést, arra a következtetésre jutottak, hogy a hiba kijavításától várható előnyök (megkímélt emberélet és megakadályozott baleset) nem érik meg az autónként 11 dollárt, amely annak a berendezésnek az ára volt, amivel az üzemanyagtartály biztonságosabbá vált volna.

g
aa)
bb)
Egy megbízhatóbb üzemanyagtartálytól várható előnyöket megbecsülendő, a Ford 180 halálessel és ugyanannyi égési sérüléssel számolt abban az esetben, ha a módosítást nem végzik el. Ezt követően minden egyes halálesetet és sérülést beárzott; 200 000 dollárt emberéletenként és 67 000 dollárt sérülésenként. Figyelembe vette továbbá a kiégett Pintók számát és értékét. Az eredmény a haszon oldalon 49,5 millió dollár volt. Ám a berendezés felszerelésének 11 dolláros költsége 12,5 millió jármű esetében 137,5 millió dollár lett volna. Ezért a vállalat úgy döntött, hogy nem éri meg az üzemanyag-tartály módosítása, amivel az autó biztonságosabbá vált volna.¹²

Amikor az esküdtek tudomást szereztek a tanulmányról, felháborodásuk nem ismert határokat. 2,5 millió dollár kártérítést ítélt meg

a felperesnek, és további 125 millió dollár büntetést (amelyet később másodfokon 3,5 millió dollárra mérsékeltek).¹³ Talán az esküdtek azt gondolták, hogy nem helyes, ha egy vállalat pénzbeli értéket rendel az emberülethez, vagy az is lehet, hogy felháborítóan kevésnek tartották a 200 000 dollárt. A Ford azonban nem maga találta ki az összeget, hanem egy állami ügynökség adatait használta. Az 1970-es évek elején a National Highway Traffic Safety Administration (Nemzeti Autópálya Közlekedésbiztonsági Ügynökség) kiszámolta egy halálos kimenetelű közúti baleset költségeit. Az ügynökség, kiindulva a kieső jövedelemből, az orvosi és a temetkezési költségekből, valamint az áldozat fájdalomából és szenvedéséből, halálesetenként 200 000 dolláros összeget állapított meg.

Ha az esküdtek ellenvetése az összegnek szólt, és nem az elvnek, a haszonelvű gondolkodó minden bizonnyal egyetértene. Kevés ember halna meg egy autóbalesetben 200 000 dollárért. A legtöbb ember szeret élni. Ahhoz, hogy megbecsüljük egy halálos kimenetelű baleset teljes hatását a hasznosságra, figyelembe kellene venni az áldozat veszteségét is, ami a jövőbeni boldogság elvesztéséből adódik, nem csupán a kieső jövedelmet és a temetkezési költségeket. Mi is lenne akkor az emberi élet valóságos értéke pénzben kifejezve?

Leértékelt idők

Pl 3
A US Environmental Protection Agency (Amerikai Környezetvédelmi Hatóság) is erkölcsi felháborodást váltott ki, amikor megpróbálta ugyanezt a kérdést megválaszolni, ám nem pont ugyanazért. 2003-ban az EPA közzétett egy költség-haszon elemzést az új levegőszennyezési szabványokkal kapcsolatban. Az ügynökség nagyvonalúbb értéket rendelt az emberülethez, mint a Ford, de egy furcsa csavarral az életkorra tekintettel: 3,7 millió dollárt minden egyes, a tisztább levegőnek köszönhetően megmentett életre, kivéve a hetven évnél idősebbeket, akiknek az életét 2,3 millió dollárra becsülték. Ennek az eltérő értéknek az alapját haszonelvű megfontolás képezte: az idősebb emberek életének megmentése kevesebb haszonnal jár, mint a fiatalabbaké (akik az időseknél hosszabb ideig élnek, és

ezért több boldogságban lehet részük). Az idősebbek nevében meg-
szólalók nem így gondolták. Tiltakoztak „az idős polgárok leértéke-
lése” miatt, és azt követelték, hogy az állam ne rendeljen nagyobb
értéket a fiatal, mint az időskori élethez. Az EPA, megdöbbenve a til-
takozáson, gyorsan elhatárolódott a „leértékeléstől”, és visszavonta
a tanulmányt.¹⁴

A haszonelvűség bírálói szerint az ilyen történetek azt bizonyít-
ják, hogy a költség-haszon elemzés tévedés, és az emberi élet beára-
zása erkölcsileg elfogadhatatlan. A költség-haszon elemzés hívei ezzel
nem értenek egyet. Azzal érvelnek, hogy számos társadalmi döntés
tartalmaz implicit átváltást az emberélet és valamilyen más szolgálta-
tás vagy javak között. Az emberi életnek van ára, állítják, függetlenül
attól, hogy elismerjük vagy sem.

Például az autók használata együtt jár valamekkora – előre jelez-
hető mértékű – emberélet-veszteséggel; az Egyesült Államokban
évente több mint negyvenezen hálnak meg az utakon. Ettől még
a társadalom nem tiltja be az autók használatát, valójában még a
sebességet sem korlátozzuk. Az 1974-es olajválság idején a Kongressz-
us óránként 55 mérföldben korlátozta a sebességet az egész ország
területén. Ám a cél az energiatakarékosság volt, jöllehet az alacso-
nyabb sebesség következtében a halálesetek száma is csökkent.

Az 1980-as években a Kongresszus eltörölte a korlátozást, és
a legtöbb államban a sebesség felső határa óránként 65 mérföld lett.
Az autóvezetők időt takarítottak meg, ám a közúti halálesetek száma
emelkedett. Abban az időben senki nem végzett költség-haszon elem-
zést annak kiderítésére, hogy megéri-e vállalni az emberéletben kife-
jezett magasabb költséget a gyorsabb vezetés érdekében. Néhány évvel
később két közgazdász elvégezte ezt a számítást. A magasabb sebes-
ség előnyeit úgy határozták meg mint időnyereséget, amit a munkába
járás során takarítunk meg (az átlagos 20 dolláros órabérrel kalku-
lálva), és ezt elosztották a többlet halálesetek számával. Arra a követ-
keztetésre jutottak, hogy az amerikaiak a gyorsabb hajtást választva
az emberéletet 1,54 millió dollárra becsülik. Ez volt a 10 mérfölddel
nagyobb óránkénti sebesség gazdasági haszna egy halálesetre vetítve.¹⁵

A költség-haszon elemzés hívei felhívják a figyelmet arra, hogy
a 65 mérföld óránkénti sebességet rögzítve, szemben az 55 mérföld-
del, az emberéletet implicit 1,54 millió dollárra becsüljük, ami sok-
kal kevesebb, mint a 6 millió dollár, amivel a kormányhivatalok
a környezetszennyezési, valamint az egészségügyi és biztonsági szab-
ványok megállapítása során számolnak. Akkor hát miért ne lehetne
erről nyíltan beszélni? Ha a biztonság valamilyen szintjével kapcso-
latos átváltás nem kerülhető el, mondják, akkor ezt nyitott szemmel
kell tennünk, és a költségeket meg a hasznot a lehető legmódszere-
sebben kell összehasonlítaniunk – még ha ez azzal is jár, hogy árcédu-
lát tűzünk az emberi életre.

A haszonelvű nézetek hívei szerint az irtózásunk attól, hogy pénz-
ben kifejezett értéket rendeljünk az emberi élethez, tabu, amit le kéne
küzdenuk, mert akadályozza a tiszta gondolkodást és a racioná-
lis társadalmi választásokat. A haszonelvű nézetek bírálói számára
azonban vonakodásunk egy erkölcsi szempontból fontos dologra
hívja fel a figyelmet: arra ugyanis, hogy nem lehetséges minden érté-
ket és dolgot egyetlen mércével mérni és összehasonlítani.

Fizetett fájdalom

Nem magától értetődő, hogyan lehet megoldani ezt a vitát. Ám
néhány kísérletező kedvű társadalomtudós megpróbálta. Edward
Thorndike szociálpszichológus az 1930-as években megpróbálta bizo-
nyítani azt, amit a haszonelvű filozófia állít, hogy tudniillik lehetsé-
ges az élvezet és fájdalom közös nevezőjére hozni a látszólag nagyon
is sokféle vágyainkat és averzióinkat. Felmérést végzett állami segély-
programban közreműködő fiatal emberek között, azt kérdezve, hogy
mekkora fizetségért vennének részt különböző fájdalom elviselésé-
vel járó kísérletekben. Például: mekkora fizetségért vállalná, hogy egy
felső elülső fogát kihúzzák, az egyik kis lábujját levágják, mennyiért
enne meg egy tizenöt centis kukacot, fojtana meg pusztán kézzel egy
kóbor macskát, vagy élne élete végéig Kansas államban 10 mérföldre
a legközelebbi várostól?¹⁶

Mit gondolnak, e tevékenységek közül melyik volt a „legdrágább” és melyik a „legolcsóbb”? Íme az árlap, ami a felmérés alapján összeállt (1937-es dollárban):

Fog	4 500 dollár
Kis lábu	57 000 dollár
Kukac	100 000 dollár
Macska	10 000 dollár
Kansas	300 000 dollár

Thorndike úgy vélte: eredményei alátámasztják azt az állítást, hogy minden dolog mérhető és összehasonlítható egy közös mérce segítségével. „Bármilyen vágy vagy kielégülés valamilyen mennyiségben létezik, ezért mérhető – írja. – Egy kutya, macska, vagy csirke élete étvágyból, sóvárgásból, vagy másfajta vágyból, illetve azok kielégüléséből áll, és ezért ezekkel határozható meg. (...) Ugyanez igaz az emberéletre, bár az étvágyak és más vágyak számosabbak, kifinomultabbak és összetettebbek.”¹⁷

Am Thorndike felháborító listája éppen az ilyen összehasonlítások abszurditását bizonyítja. Lehetséges lenne, hogy a válaszadók a Kansas állambeli farmon töltendő élet kilátásait háromszor annyira rossznak tartják, mint egy kukac elfogyasztását, vagy pedig ezek a kísérletek annyira különböznek egymástól, ami kizárja az értelmes összehasonlítást? Thorndike elismeri, hogy a válaszadók egyharmada semmi pénzért nem vállalná az effajta élmények elszenvedését, ami azt jelzi, hogy ezek az emberek „mérhetetlenül visszaszítónak” találták az ilyen dolgokat.¹⁸

Lányok a St. Anne'sból

Talán nem lehet mindent eldöntő érvet találni azon állítás mellett vagy éppen ellene, hogy minden morális dolog veszteség nélkül egyetlen közös mércével közös nevezőre hozható. Am itt van egy további eset, amely a fenti állítást megkérdőjelezi.

Az 1970-es években, amikor végzős diákként Oxfordban folytattam egyetemi tanulmányokat, a férfiak és a nők külön főiskolá-

kon tanultak. A női főiskolákon megcsontosodott szabályok voltak érvényben arra vonatkozóan, amelyek szerint a lányok nem fogadhattak férfi vendégeket éjszaka a szobájukban. Nekem azt mondták, hogy ezeket a szabályokat ritkán tartatták be, és könnyű volt kijátszani őket. Ekkorra már a legtöbb főiskolai tisztviselő nem tartotta a feladatának, hogy betartassa a szexuális erkölccsel kapcsolatos ódivatú szabályokat. Ebben az időben egyre többen követelték, hogy enyhítsék ezeket a szabályokat. Ez a vita különösen a St. Anne's College-on folyt, amely kizárólag női hallgatókat vett fel.

Néhány idősebb hölgy az egyetem tanári karában a hagyományos nézetek híve volt. Ők a hagyományos felfogás talaján állva tiltakoztak a férfi vendégek jelenléte ellen; erkölcstelenné tartva, hogy fiatal hajadonok velük töltsék az éjszakát. Am az idők változtak, és a hagyományos nézetek hívei már kényelmetlennek tartották, hogy ellenkezésük valódi okát beismerjék. Így érveiket haszonelvű köntösbe burkolták. „Ha a férfiak az éjszakát a kollégiumban töltik – mondták –, ez a kollégium számára többletköltséget jelent.” „És mégis miért?” – tehetjük fel a kérdést. „Nos, nyilván fürödni akarnak, és így több forró víz fog majd. Ezen túlmenően pedig a matracokat is gyakrabban kell cserélni” – válaszolták.

A reformerek a következő kompromisszumot ajánlották: minden hölgy maximum heti három éjszaka fogadhat vendéget, feltéve, hogy a vendég 50 pennyt fizet, a kollégium költségeit megtérítendő. Másnap a *Guardian* a következő szalagcímmel jelent meg „Lányok a St. Anne'sból – 50 penny egy éjszaka.” Az erényt nem könnyen lehetett a haszonelvű nyelvére lefordítani. Így aztán a megcsontosodott szabályokat hamarosan eltörölték, és fizetni sem kellett.

John Stuart Mill

Megvizsgáltunk két ellenvetést Bentham „legnagyobb boldogság” elvével szemben – hogy tudniillik nem veszi eléggé figyelembe az emberi méltóságot és az egyén szabadságjogait, valamint hogy tévesen minden erkölcsileg fontos dolgot az élvezet és fájdalom